

АРХІТЕКТОНІКА СУЧАСНОГО РЕГІОНАЛЬНОГО ЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ

Стаття присвячена визначенню сутнісних характеристик та структури сучасного регіонального економічного простору.

The article is devoted to the essential characteristics and structure of modern regional economic area.

*Ключові слова: регіональний економічний простір, синергетичний ефект, середовище, мережева економіка.
Key words: regional economic area, synergistic effect, environment, network economic.*

ВСТУП

Аналіз стану просторового розвитку регіонів України на різних ієрархічних рівнях, характер та динаміка територіально-економічних процесів вказують на відсутність єдиної системи управління територіально-структурними процесами у регіонах нашої держави, цим зумовлюється актуалізація досліджень просторової організації економіки та її розвитку на національному та регіональному рівнях, значення якої до останнього часу применшувалося. Необхідність використання можливостей просторового потенціалу в умовах розбудови постіндустріального суспільства, глобалізаційних впливів та розвитку мережевої економіки зумовлюють необхідність пошуку нових підходів до оцінки просторового розвитку регіонів, який, у свою чергу, характеризується постійним ускладненням та поліфункціональністю.

Теоретико-методологічні та прикладні питання просторової організації економіки висвітлювалися значною кількістю праць зарубіжних вчених, зокрема: Г. Мюрдаля, А. Хіршмана, Ф. Перру, Х. Річардсона, Дж. Фрідмана, Т. Хегерстранда, М. Портера, М. Енрайта, К. Фрімена. Їх досягнення полягають у розробці моделей полюсів росту, дифузії нововведень, економічного простору як силового поля, теорії кластерів, еволюційної економічної теорії, концепції глобальних міст-регіонів.

Одночасно залишаються невирішеними фундаментальні питання, що пов'язані з визначенням просторової організації, ролі й місця в ній нових, хаотичних, непорядкованих просторових форм економічної та соціальної діяльності.

Історія філософської та економічної думки свідчить, що сутність поняття простору і часу була предметом дослідження практично всіх відомих мислителів минулого й сьогодення.

Засновником геополітичної науки Ф. Ратцелем простір розглядається як певна біогеосфера, що дає людству життєву енергію, яка, у свою чергу, відображається у безмежному тілі етносу існуючого конкретного простору, де характеристики ґрунтів і народів, які проживають на них, формують і розвивають характеристики держави [7, с. 131]. Вчені Ради по вивченню продуктивних сил України І.К. Бистряков і А.Г. Чернюк розглядають простір як єдність і цілісність усіх біогеосфер, де відбувається господарська діяльність, зумовлена розвитком НТП і зростанням суспільних потреб. Економічна діяльність об'єднує природу і суспільство в цілісну просторову систему, тим самим змінюючи економічний простір і зберігаючи його зростання [1, с. 17].

Вивчення та аналіз різних точок зору щодо економічного простору і проблем, що з ним пов'язуються, передусім вказує на багатоаспектний характер поняття, наслідком чого є формування двох підходів до його визначення. Перший підхід можна визначити як територіально-ресурсний, він пов'язаний з відображенням у понятті простору фізичного розміщення об'єктів (в цьому випадку простір наближається до семантичного змісту поняття територія) та їхніх взаємодій з приводу використання обмежених ресурсів. Класичним у межах цього підходу є бачення економічного простору О. Гранберга, який визначає його як: "населену територію, що вміщує безліч об'єктів і зв'язків між ними: населені пункти, промислові підприємства, господарськоосвоені та рекреаційні площі, транспортні та інженерні мережі" [3, с. 25].

Другий підхід асоціює економічний простір з певним середовищем, відносинами, що виникають у результаті взаємодії економічних суб'єктів та поширення єдиних правил, норм, механізмів регулювання економічних процесів.

Різносторонній аналіз економічного простору здійснюється у дослідженнях Т.В.Пеппі, який, виходячи з комплексних передумов формування, визначає його наступним чином: "економічний простір — це частина реального простору, що зумовлена взаємодією матеріальних (природних та штучних) систем різних ієрархічних рівнів, яка відбувається в процесі господарської діяльності людини і визначається через їх характеристики" [6, с. 27].

Доволі розповсюдженими є визначення економічного простору у якості силового поля, цю традицію започаткував Ф.Перру. Економічний простір — силове поле, яке породжується фірмами та їхніми взаємозв'язками.

Подібне бачення економічного простору визначає В.Н. Василенко: "зовнішнє середовище, своєрідне силове поле, в якому існують, функціонують і взаємодіють населення, господарюючі суб'єкти, органи управління. Економічний простір можна уявити як абстрактну форму поєднання окремих елементів продуктивних сил або їх конструкцій, яка утворює економічне середовище або певну сукупність структур, в якій вони взаємодіють у встановлених кордонах певної території" [2, с. 148].

Сформовані у межах перелічених підходів визначення економічного простору відображають складність та багатоаспектність досліджуваного феномена. Одночасно відзначені дослідниками характеристики економічного простору є актуальними для індустріального етапу розвитку.

Одночасно необхідно зауважити на принциповій різниці між простором і регіоном, яка полягає у тому, що простір є результатом взаємодії економічних суб'єктів, а регіон як територіальна основа виступає однією з передумов єдності розташованих у його межах суб'єктів.

Постіндустріальний розвиток ґрунтується не стільки матеріальних, скільки на віртуальних ресурсах — інформації, інноваціях, інфраструктурі (комунікації) та інститутах постіндустріального суспільства. Економіка знань як складова частина постіндустріального розвитку спирається вже не на природні ресурси, а на людський капітал, і тому ставить перед регіональною політикою питання про формування середовища для відновлення й розвитку людських і природних ресурсів. Істотно зростає роль гуманітарного фактора в забезпеченні економічного росту. Прискореними темпами створюється інфраструктура, яка забезпечує екологізацію господарської діяльності, інформатизацію управлінських процесів і капіталізацію людських ресурсів.

Попередній підхід до території як до об'єкта індустріального освоєння та експлуатації, що був властивий індустріальній фазі розвитку вже не є ефективним. Регіональна політика усе більше трансформується у так званий просторовий розвиток.

Таким чином, у сучасній постіндустріальній парадигмі регіонального розвитку істотно трансформуються пріоритет основних факторів розміщення, що призводить до змін у функціях території: з фізичного базису — місця розміщення матеріальних (ресурсних) факторів виробництва вона все більше перетворюється в просторове середовище для розвитку людського капіталу, інновацій і забезпечення саморозвитку регіонів.

При переході до постіндустріальної моделі розвитку, який супроводжується розбудовою мережевої економіки, економічний простір набуває якісно нових ознак:

- глобалізована інформаційна просторова структура;
- середовище, що створюється у процесі інформаційної взаємодії суб'єктів економічної діяльності;
- мережева організація взаємодії суб'єктів, що характеризується горизонтальною будовою, здатністю до самоорганізації та саморозвитку, збільшенням синергетичного ефекту.

Отже, у процесі переходу до постіндустріального типу економіки буде підсилюватися функція простору як середовища розвитку, більше того, вона може стати новим найважливішим фактором розміщення продуктивних сил.

Самостійність економічного простору як фактора розміщення і виробництва спричиняє можливість формування синергетичного ефекту, доданої вартості за рахунок взаємодії господарюючих суб'єктів, яка є складовим елементом економічного простору.

Наведені характеристики економічного простору надають змогу визначити його складові елементи: господарюючі суб'єкти; відносини, взаємодії між ними; механізми регулювання, зумовлені інституціональним контуром території (сукупністю норм, правил регулювання відносин).

З приводу визначення місця економічного простору у глобальному середовищі існують різні точки зору. До штучно сформованих соціальних просторів, що мають опосередкований зв'язок із землею поверхнею і складають структуру ноосфери, на відміну від натурально-соціальних, відносить економічний простір Ю. Павлов [5]. До типу соціальних відносить економічний простір А. Якобсон, одночасно, він виділяє економіко-географічний та географічний типи [10]. Три складових глобального простору виокремлює М. Шевченко: гео економічний, геополітичний та геостратегічний, один з яких є панівним за різних історичних умов [9].

Економічний простір не є самостійною і, тим більше, закритою системою, він знаходиться у постійному діалектичному взаємозв'язку з іншими просторовими вимірами суспільного буття. У результаті їхньої взаємодії формується антропний вимір глобального середовища, який у взаємозв'язку з природним виміром складає, на нашу думку, глобальне середовище (рис. 1).

В умовах сучасних мережевих економічних відносин регіональний економічний простір за своєю формою являє

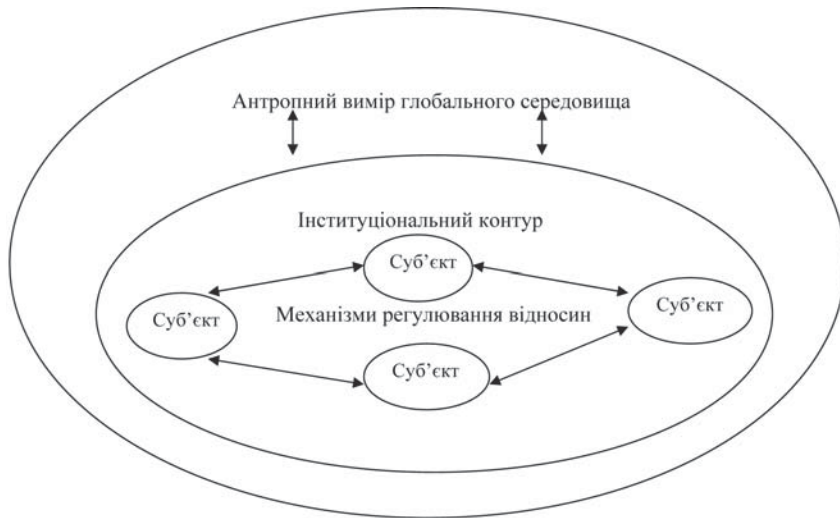

Рис. 1. Структура та взаємодія економічного простору як відкритої системи

Рис. 2. Функції регіонального економічного простору

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Метою представленої статті є визначення сутнісних характеристик та структури сучасного регіонального економічного простору, які формуються в умовах розбудови мережевої економіки.

РЕЗУЛЬТАТИ

Економічний простір необхідно розглядати як поняття, яке має міждисциплінарний характер. Його окремі властивості вивчаються у межах регіональної економіки, економічної географії, економічної кібернетики, економіки природокористування тощо. Простір як філософська категорія дотепер не має однозначного тлумачення серед дослідників, але в понятійному апараті сформувалося загально-визнане визначення з яскраво вираженим філозофсько-фізичним аспектом, наприклад, у Фізичному енциклопедичному словнику: "Простір — це сукупність відносин, що виражають координацію матеріальних об'єктів, їхнє розташування, й відносну величину (відстань та орієнтацію).

В основу відповідної дефініції необхідно покласти наступні характеристики: форма існування матерії; місце, що здатне вмістити що-небудь, поверхню, земельну площу; форма існування географічних об'єктів і явищ у межах географічного середовища; сукупність відносин між географічними об'єктами; множина об'єктів, розташованих на території; форма (або структура), яка слугує єдиним середовищем для всіх об'єктів; середовище розвитку всіх сфер життя суспільства, що виникає як результат єдності організаційних механізмів; сфера функціонування територіальних явищ; сукупність об'єктів всіх статусів на даній території; розподіл на території різних благ і послуг та ін.

Визначення регіонального економічного простору, на нашу думку, необхідно здійснювати, спираючись на філософське категоріальне співвідношення "загальне-особливе". Розглядаючи "особливе" як категорію, яка відображає "загальне" у його реальному втіленні, тобто реалізоване "загальне". Таким чином, ми виходимо з необхідності проекції властивостей абстрактного економічного простору в його конкретні характеристики на регіональному рівні.

редовище здійснення економічних процесів на території (норми, правила, традиції, кон'юнктура). Наявність відповідної інформації підвищує рівень організованості простору, збільшує ефективність функціонування суб'єктів господарювання.

3. Координуюча функція регіонального економічного простору полягає у тому, що будь-який новий господарюючий суб'єкт вбудовується в існуючу систему мережових відносин на території та здійснює свою діяльність відповідно до загального середовища. Кожен суб'єкт господарювання змушений постійно погоджувати свої економічні інтереси з інтересами інших суб'єктів, що входять у даний економічний простір, у протилежному випадку рівень його трансакційних витрат значно зростає.

4. Регулююча функція регіонального економічного простору полягає в тому, що середовище, сформоване діючими інститутами та єдиними механізмами регулювання, визначає спрямованість економічної діяльності господарюючих суб'єктів.

5. Функція оптимізації економічного простору полягає в тому, що єдиний економічний простір регіону, за умови інтеграції в національний та світовий простір, дозволяє, з одного боку, знижувати витрати господарюючих суб'єктів за рахунок ефективних взаємодій; з іншого боку, оптимізувати розміщення й домагатися збалансованості соціально-економічного розвитку території в цілому.

Об'єктивною необхідністю на сьогоднішній час є підхід до визначення регіонального економічного простору як феномена, що виникає у результаті сполучення фізичного базису і середовища розвитку. Ці детермінантні основи економічного середовища визначають відповідну архітектуру його характеристик (рис. 3).

Для регіонального економічного простору як фізичного базису характерними є властивості: розташування, площа території; щільність розміщення об'єктів; конфігурація розміщення (близькість або віддаленість об'єктів, характер їхнього розміщення по території та ін.).

Регіональному економічному простору як середовищу взаємодії господарюючих суб'єктів будуть притаманні властивості, що характеризують, з одного боку, структуру простору; з іншого боку, його системність. До першої групи відносяться: ієрархічність, неоднорідність, поляризованість економічного простору, цілісність та єдність. До другої — циклічність та відтворення. Одночасно необхідно зауважити, що при переході до мережової економіки актуалізуються такі властивості, як горизонтальна самоорганізація, саморозвиток, синергія. Крім того, цілісність та єдність можна віднести й до структурних властивостей простору.

Ієрархічність (структурність) економічного простору відображає його складну будову, розшарування загального, єдиного економічного простору на велику кількість окремих економічних просторів, що виокремлюються відповідно до мети дослідження за змістовними ознаками. Так, економічний простір країни поєднує економічні простори її регіонів. Економічний простір регіону включає просторові умови, середовище для розвитку промисловості, здійснення інвестиційної діяльності, розвитку сільського господарства та ін. Складним економічним об'єктом відповідають складні (групові або інтегральні) економічні простори, які утворюються шляхом перетинання або взаємопроникнення полів окремих об'єктів — симплексів.

Ця характеристика дозволяє визначити структуру елементарної частки простору (рис. 4): власний фізичний простір об'єкта у нерозривному зв'язку з господарюючим суб'єктом і його економічне поле — ареал, у межах якого проявляється вплив даного господарюючого суб'єкта на інші об'єкти та явища. А також стає наочною різниця між структурою економічно-

Рис. 3. Властивості економічного простору

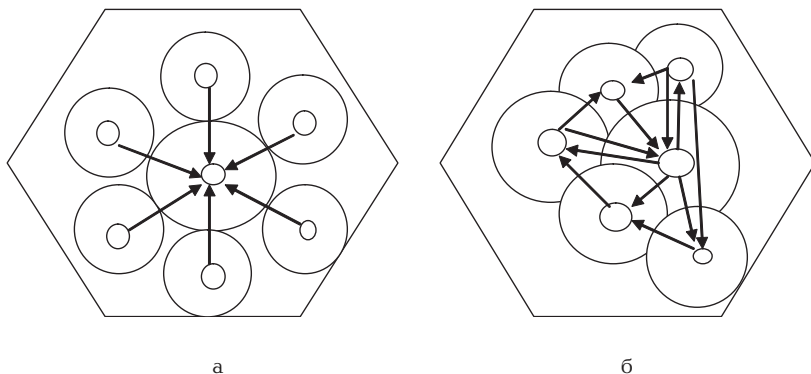
Рис. 4. Структура елементарної частки економічного простору

собою мережову систему взаємодій, що виникають у процесі економічної діяльності суб'єктів господарювання. За змістом сутність економічного простору визначається притаманними йому функціями.

На нашу думку, регіональний економічний простір як середовище, у якому здійснюються взаємодії господарюючих суб'єктів, виконує наступні функції (рис. 2).

1. Функція розміщення полягає у тому, що регіональний економічний простір виступає у якості фізичного базису — територіального розміщення господарських об'єктів та здійснення господарської діяльності.

2. Інформаційна функція виражається в забезпеченні господарюючих суб'єктів необхідною інформацією про се-

Рис. 5. Структура взаємодії в економічному просторі при індустріальному (а) та постіндустріальному (б) типі економіки

го простору індустріальної та постіндустріальної економіки (рис. 5).

Ієрархічність простору виражається в його складній структурі. У глобальному просторі органічно і нерозривно взаємодіють, накладаються один на одного різні підпростори: економічний, соціальний, інформаційний, правовий, науково-технологічний та ін. На думку О.Біякова, визначальним для змісту всіх інших є економічний простір, тому що взаємодії суб'єктів у процесі господарювання своїм наслідком мають певний соціальний розподіл у суспільстві (соціальний простір), характер фінансових відносин (фінансовий простір), рівень розвитку інформаційних технологій (інформаційний простір) і правове оформлення всіх процесів (правовий простір) і т.д.

На наш погляд, первинним елементом антропоного виміру глобального простору є цивілізаційний (рис. 6), він, крім інших факторів, формує особливості економічного простору, що, у свою чергу, впливає на особливості політичного, освітнього, інформаційного просторів.

До динамічних властивостей економічного простору можна віднести ті, що визначають закономірності розвитку простору як цілісної та єдиної системи: циклічність, відтворення, горизонтальна самоорганізація, саморозвиток, синергія як результат взаємодії складових елементів.

Циклічність розвитку простору проявляється в його періодичному стисканні (ущільненні) і розширенні. Наочним прикладом є розвиток великих міст. Якщо в середині 80-х років люди прагнули оселитися у центрі міста, то зараз просліджується протилежна тенденція — населення починає переміщатися у бік пригородів.

Відтворення — постійне поновлення складових економічного простору: взаємодії суб'єктів і механізмів регулювання цих взаємодій.

Горизонтальна самоорганізація проявляється у цілеспрямованому процесі, в ході якого створюється, відтворюється або вдосконалюється економічний простір, тобто сукупність взаємодій між господарюючими суб'єктами. Ця властивість надає економічному простору стабільності і здатності протистояти зовнішнім та внутрішнім загрозам.

Саморозвиток простору знаходить свій прояв у постійних змінах, які детермінуються внутрішніми протиріччями у напрямку переходу на більш високий рівень організації.

Невід'ємними властивостями економічного простору є його цілісність та єдність. Цілісність — внутрішня єдність простору, його відносна автономність, незалежність від навколишнього середовища.

У літературі не зустрічається однозначного розуміння даної характеристики. Так, якщо відносно географічного простору можна із упевненістю говорити про його цілісність, тому що воно відображає реальний взаємозв'язок і взаємодію матеріальних об'єктів географічної оболонки, то у відношенні економічного простору однозначності не існує.

Н. Сурніна вважає, що простір проявляє себе як багатомірна, багатопарова, динамічна цілісність, що саморозвивається [8]. На думку В.Лексіна і А.Швецова, будь-яке територіальне утворення є настільки ж цілісним, наскільки і конгломератним, тому що просторові зв'язки між елементами територіальних утворень мають штучний, випадковий характер. Очевидно, всі сучасні територіальні утворення є своєрідним типом системно-конгломератних структур, для яких "єдність" і "цілісність" варто розглядати переважно як ідеальний стан [4].

На неподільність та неоднорідність економічного простору, який у глобальному масштабі складається з постіндустріальних, високоіндустріальних, промисловорозвинених та сировинних полюсів, вказує М.Шевченко. Національного змісту набуває модель неподільного простору, що складається з полюсів (США, Західна Європа та Японія) у дослідженнях італійських вчених К. Жана та П. Савона.

Протилежної думки дотримується О.Гранберг, який вважає, що кожна територія має свій економічний простір, який знаходиться у взаємозв'язку із зовнішнім простором. Він виокремлює два якісно визначених типи просторової архітектури регіону: однорідну та вузлову, — які складаються з певних елементів (точка, вузол, ядро, периферія). Визначеним типам відповідають чотири види просторових

Рис. 6. Структура антропоного виміру глобального простору

регіональних структур: осередковий, розосереджений, рівномірно-вузловий та агломераційно-вузловий.

На наш погляд, цілісність та єдність економічного простору як апіорні характеристики, що привносяться до змісту цього поняття із галузі фізичної науки, не відображають його специфічного наповнення. Значення цілісності та єдності актуалізуються у разі використання конкретних характеристик ступені чи стану їхнього розвитку. Так, для сучасного стану розвитку економічного простору України з точки зору ступеня його цілісності та єдності характерними є преривчатість та фрагментація, відсутність системного управління просторовим розвитком.

ВИСНОВКИ

Порівняльний аналіз індустріальної та постіндустріальної парадигм регіонального розвитку дозволяє обґрунтувати закономірність еволюціонування функцій економічного простору від фізичного базису розміщення господарських об'єктів до середовища взаємодії господарюючих на території суб'єктів.

У зв'язку з вищевикладеним, доцільним з методологічної точки зору для періоду розбудови постіндустріальної цивілізації та мережевої економіки є визначення економічного простору як середовища взаємодії між суб'єктами економічної діяльності, що існує у межах процесу транзакційного обміну інформацією та входження у єдину мережеву систему взаємовідносин.

Література:

1. Бистряков І.К. Економічний простір: аспекти методологічного визначення / І.К.Бистряков. — К.: РВПС України, 2006. — 256 с.
2. Василенко В.Н. Архитектура регионального пространства: монография / В.Н. Василенко. — Донецк: Юго-Восток. Лтд, 2006. — 311 с.
3. Гранберг А.Г. Основы региональной экономики / А.Г. Гранберг. — М.: ГУ ВШЭ, 2000. — 495 с.
4. Лексин В., Швецов А. Государство и регионы: теория и практика государственного регулирования территориального развития / В. Лексин, А. Швецов. — М: АКИ, 1997. — 347 с.
5. Павлов Ю. Россия в освоении функционального пространства / Ю. Павлов, М. Павлов, А. Смирнов // Gredo New. — 2004. — № 1. — С. 9—14.
6. Пєпа Т.В. Регіональні проблеми трансформації економічного простору України: теорія, методологія, практика: дис. доктора ек. наук: 08.10.01 / Пєпа Т.В. — К., 2006. — 410 с.
7. Ратцель Ф. Человечество как жизненное явление на земле / Ф. Ратцель. — М., 1901. — 473 с.
8. Сурніна Н. Пространственная экономика / Н. Сурніна. — Екатеринбург: Изд-во Урал. гос. экон. ун-та, 2003. — 287 с.
9. Шевченко М. Модель світу початку ХХІ століття: Філософський аналіз / М. Шевченко // Людина і політика. — 2003. — № 3. — С. 17—21.
10. Якобсон А. Территориальная организация социальной-экономической политики в пространственных системах разных типов: автореф. дис. д.э.н. — С-Пб, 1993. — 31 с.

Стаття надійшла до редакції 10.04.2012 р.